

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.01 (073)

DOI <https://doi.org/10.15421/392045>

Буланова Ю. М.,

здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ СЛУЖБОВОГО ПРАВА

THE SYSTEM OF SOURCES OF SERVICE LAW

Автором визначено необхідність здійснення трансформаційних змін структури адміністративного права, що обґрунтовується необхідністю вирішення стратегічних задач, що стоять перед сучасною державою, що полягає у оптимізації здійснення публічно-управлінської діяльності із забезпечення прав та свобод людини, що визначається як складник предмету науки адміністративного права. Автором з'ясовано поняття та сутність службових правовідносин як різновиду професійних правовідносин. Метою наукової статті визначено встановлення поняття та сутності службових правовідносин. Автором підкреслено, що здійснення функцій публічного управління є неможливим без досягнення належного рівня ефективності функціонування системи публічної служби, оптимізації правового регулювання її діяльності. У статті підкреслено, що вирішення такої задачі правозастосування є можливим у разі встановлення сутності службового права, етапів його становлення в системі національного права України, визначення його функцій, принципів правового регулювання суспільних відносин, оптимізації його нормативно-правових джерел. Обґрунтовано необхідність подальшого наукового пошуку щодо визначення правової сутності службового права у системі права України, її структури та вироблення єдиних стандартів відображення у нормативно-правових актах етичних правил поведінки різних категорій публічних службовців. Як висновок було обґрунтовано, що система джерел службового права по суті є зовнішньою формою виразу права та розглядається як його джерело у вузькому розумінні, тоді як у широкому розумінні джерелом права є багатоаспектне розуміння складної сукупності ідеологічних, соціальних, культурних складників, що впливають на здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності.

Ключові слова: етична поведінка, публічний службовець, нормативно-правові акти, службове право, джерела, професійна етика.

The author identifies the need for transformational changes in the structure of administrative law, which is substantiated by the need to solve the strategic problems facing the modern state, which is to optimize the implementation of public-management activities for the protection of human rights and freedoms, which is defined as a component of the subject of administrative law science. The author clarifies the concept and essence of legal relationships as a type of professional legal relationship. The purpose of the scientific article is to determine the concept and nature of the legal relationship. The author emphasizes that the implementation of public administration functions is impossible without achieving the proper level of efficiency of functioning of the public service system, optimization of legal regulation of its activities. The article emphasizes that the solution to such a problem of law enforcement is possible in the case of establishing the essence of the service law, stages of its formation in the system of national law of Ukraine, defining its functions, principles of legal regulation of social relations, optimization of its legal and regulatory sources. The necessity of further scientific search for determination of the legal essence of the official law in the system of law of Ukraine, its structure and development of uniform standards of ethical rules of behavior of different categories of public servants are substantiated. As a conclusion, it was substantiated that the system of sources of employment law is essentially an external form of expression of law and is considered as its source in the narrow sense, whereas in the broad sense of the source of law is a multifaceted understanding of a complex set of ideological, social, cultural components that influence the implementation law-making and enforcement activities.

Key words: ethical behavior, public servant, regulatory acts, service law, sources, professional ethics.

Постановка проблеми. Обґрунтування доцільності розуміння виокремлення службового права як самостійної галузі права визначає необхідність встановлення унікальної природи здійснення правового регулювання відповідної сфери правовідносин.

Необхідно відзначити, що визначенню сутності та системи джерел службового права в межах здійснених наукових розробок не було приділено належної уваги, що, безумовно, є передумовою та фактором, що зумовлює доцільність проведення дослідження питань оптимізації напрямів систематизації відповідних нормативно-правових актів.

Застосування дедуктивного методу наукового пізнання, що передбачає рух від цілого до структурного елементу, має бути основою для визначення системи джерел службового права. Отже, передусім необхідним є встановити розуміння категорії «джерело

права», визначити критерії її класифікації, дії у просторі, часі та за колом осіб, що дозволить визначити особливості системи джерел службового права.

Ступінь наукової розробки проблеми. Встановлення системи джерел службового права, з'ясування особливостей їх правового регулювання належить до надзвичайно важливих стратегічних задач правотворення в сучасних умовах в Україні. Необхідно відзначити наукові праці Ю.П. Битяка, якому вдалося охарактеризувати основоположні засади функціонування державної служби в Україні [1, с. 19–20], Т.С. Аніщенко, у працях якої формуються уявлення про категорію «право публічної служби» як складника адміністративного права [2, с. 10–12], В.С. Костюка, наукові розробки якого спрямовані на дослідження особливостей реалізації суб'єктивного права на заняття посад публічної

служби [3, с. 18–25], Т.О. Коломоєць, дослідження якої спрямовані на забезпечення належного рівня правової ефективності регулювання проходження публічної служби в Україні [4, с. 131–140; 5, с. 149–155], Д.С. Припутня, у докторській дисертації якого визначено особливості застосування заходів примусу як складників реалізації службових правовідносин в Україні [6, с. 90–95; 7, с. 51–55], та інших.

Отже, становлення та розвиток вітчизняної юриспруденції часів проголошення незалежності України поставив перед науковою спільнотою складне завдання переосмислення ролі та значення права як регулятора суспільних відносин, що полягає у визначенні механізмів пріоритетного захисту інтересів людини у їх співвідношенні із інтересами держави.

Метою наукової статті є визначення особливостей системи джерел службового права.

Виклад основного матеріалу. Доволі дискусійним є розуміння категорії «джерело права». Сутність розуміння «джерело права» залежить від типу кожної національної правової системи [7, с. 45–50]. Крім того, розуміння системи джерел права залежить від характеру галузі права, предмету, мети та функції правового регулювання. Згідно з загальнотеоретичним підходом «джерело права» – це «вихідні від держави або визнані нею офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення» [8].

Узагальнення існуючих загальнотеоретичних наукових розробок свідчить про наявність синонімічності категорій «форми зовнішнього вираження правових норм» та «джерело права», що вказує на фіксацію найбільш важливих правил поведінки. У межах філософського розуміння категорії «форма» та «зміст» існують і розглядаються у наявних взаємозв'язках: змістом є встановлення сутності складових елементів об'єкта, його властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, протиріч і тенденцій, а під формою розуміється спосіб існування і вираження змісту.

Обрана форма права визначає зміст галузі права. Службове право має характеризуватися унікальною специфічною системою її джерел. Визначення джерела службового права пов'язується із встановленням загальнотеоретичного розуміння категорії «джерело права».

Д.А. Керімов визначає, що дослідження форм права має вирішальне теоретичне та практичне значення, тому що досягається мета забезпечення вираження зовнішньої сутності та змісту права, виконуються поставлені перед ним унікальні завдання забезпечення загальнообов'язковості, нормативності, належного ступеня юридичної сили правових актів, методів і способів правового регулювання суспільних відносин тощо [9, с. 172].

Й.В. Михайловський майже сто років тому зазначав, що джерело права – це вираження природного права [10, с. 237]. Про неоднозначність підходів до розуміння категорії «джерело право» йдеться у дослідженнях С.Ф. Кечек'яна, що обґрунтовує, на думку вченого, недоцільність застосування будь-яких його узагальнень. Вченим наголошується на

необхідності запровадження розуміння «джерела права» як певної правової фікції, «образу», що визначається умовним, пов'язаним із історико-політичними особливостями розвитком суспільства у конкретних умовах [11, с. 3]. Ускладняється розуміння категорії «джерело права» неоднозначністю лексичного трактування, де під джерелом розуміється струмінь води, що виходить з-під землі; те, що дає початок будь-чому, звідки будь-що походить; письмовий документ, пам'ятка, на основі якої будується наукове дослідження [12, с. 78; 13, с. 262]. Тлумачний словник англійської мови визначає доцільність виокремлення як джерела ще і певної особи чи речі, внаслідок якої виникає певна проблема чи навпаки вона усувається (джерело підвищеної небезпеки, джерело заподіяння шкоди тощо) [14, р. 1235].

На думку Л.Й. Петражицького, виникнення дискусії з приводу неоднозначності тлумачення категорії «джерело права» є недоцільним і неактуальним з погляду забезпечення ефективності правового регулювання суспільних відносин. Джерело права, на думку вченого, може розглядатися як форма створення права; як першопричина виникнення права; як фактор, що об'єктивізує право; як ознака обов'язковості юридичних норм; різні форми вираження права.

Відтак Л.Й. Петражицький доходить висновку, що джерело права «є не що інше, як саме право, види позитивного права» [15, с. 411].

Встановлена лексична та правнична багатоманітність терміна «джерело права» вимагає визначення різних підходів до його розуміння та тлумачення.

Варто підкреслити, що результати здійснених за радянських часів наукових розробок засвідчили необхідність розуміння джерел права із застосуванням як вузького (матеріального) підходу, так і широкого (формально-юридичного) підходу.

Застосування матеріального підходу до розуміння джерела права визначило його як сукупність причин, передумов, факторів, що сприяли виникненню джерел права; застосування формально-юридичного підходу дозволило визначити джерело права як спосіб, форму зовнішнього вираження та закріплення правових норм [16, с. 12].

Дослідження системи джерел галузевих правових наук зазвичай здійснюється із застосуванням формально-юридичного підходу. Однак виділяються прихильники і поєднання матеріального та формально-юридичного підходу. Зокрема, у працях О.В. Константія визначено, що застосування матеріального підходу до визначення системи джерел адміністративного права дозволяє визначити соціальні передумови його формування і спрогнозувати ефективність запроваджуваних тенденцій правотворчої та правозастосовчої діяльності уповноважених органів державної влади [17, с. 13–15]. При цьому інноваційним є підхід дослідника щодо необхідності запровадження такої нової для вітчизняної юриспруденції категорії, як «соціальне джерело права», що своїм корінням тяжіє до часів виникнення права як результату триваючого застосування *морально-етичних*

засад соціального регулювання суспільних відносин (курс. – авт.). В аспекті зазначеного М.М. Марченко поділяє джерела права на матеріальні та соціальні, в основу розмежування яких покладено змістовне розуміння їх реалізації [18, с. 45–50]

Такий висновок О.Ф. Константія певною мірою корелюється із підходами, визнаними у зарубіжній юридичній науці. Зокрема, французьким теоретиком права Жан-Луї Бержелі визначено доцільність відмежування змістовних та формальних джерел права. Вченим обґрунтовується, що встановлення загальнообов'язкових правил суспільної поведінки своїм підґрунтям повинно мати врахування наявних моральних, релігійних, філософських, політичних, соціальних, ідеологічних умов та фактів соціальної дійсності, вимоги конкретної ситуації, що визначають орієнтацію та зміст права, визначаючи таким чином необхідність дослідження «творчих сил права» [19, с. 97].

Встановлення формально-юридичного та матеріального підходу обґрунтовується і у працях О.Ф. Скакун, яка, узагальнюючи міркування щодо визначення природи джерел права, акцентує увагу на їх розумінні як актів уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження та закріплення правових норм і принципів, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини. Інакше – це зовнішні виявлення буття об'єктивно існуючих правових норм і принципів, які є мірою охоронюваного державою права [20, с. 206]. У дослідженнях Н.М. Пархоменко, присвячених комплексному визначенню засад до розуміння джерел права, встановлено доцільність розуміння такої категорії, як сукупність обов'язкових до виконання актів уповноважених суб'єктів права, що можуть бути виражені як у письмовій формі, так і у формі актів волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, за якими здійснюється регулювання суспільних відносин, внаслідок чого вони виникають, змінюються та припиняються. До ознак джерел права вченим віднесено такі: публічність, нормативність, формальність, юридична сила, безпосередній зв'язок із державою. Втілення спеціальних характеристик джерел права реалізується у реалізації функцій права як соціального регулятора [21, с. 24].

До ознак джерел права у формально-юридичному сенсі необхідно віднести: правоутворююче значення; формалізований зміст державного волевиявлення; загальнообов'язковість і гарантованість державою; формальну визначеність, що полягає у встановленій юридичній конструкції; основоположні засади правового регулювання суспільних відносин [22, с. 13].

Визначення природи категорії «джерело права» передбачає врахування його матеріального змісту (економічні, соціальні, політичні умови життя суспільства, його потреби й інтереси тощо); ідеологічного змісту (правова культура, правосвідомість суспільства тощо); формально-юридичного змісту (включаючи форму його втілення у вигляді нормативного акту, нормативний договір, юридичний прецедент тощо) [23, с. 155; 24, с. 107; 25, с. 297].

Загальноовизнаним є науковий теоретичний підхід до розуміння терміну «джерело права» як визнаної в конкретному суспільстві офіційної форми (способу) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їхнє існування, що відображує його формально-юридичний зміст [24, с. 108].

Співвідношення застосування категорій «джерело права» та «форма права» як частини та цілого здійснено у «Академічному курсі теорії держави і права» за редакцією О.В. Зайчука, де вказується на доцільність його визначення як організації власного змісту, способи його існування, прояву, впорядкування та функціонування, виділяючи такі його різновиди, як внутрішня та зовнішня, відносячи до останньої систему джерел права [25, с. 334].

В Юридичній енциклопедії, виданій за редакцією Ю.С. Шемшученка, визначено, що формою права є спосіб зовнішнього вираження правових норм як загальнообов'язкових правил регулювання суспільних відносин, при цьому простежується синонімічність підходів до ототожнення категорій «форма права» та «джерело права» [26, с. 297].

Представники науки конституційного права, розглядаючи категорію «джерело права», визначають її як офіційний спосіб вираження і закріплення змісту правових норм, що здатний забезпечити врегулювання публічно-правових та приватно-правових відносин, реалізуючи ознаки їх загальнообов'язковості та зовнішньої об'єктивізації [27, с. 342].

Отже, зовнішньою формою виразу права є його джерело у вузькому розумінні, тоді як у широкому розумінні джерелом права є багатоаспектне розуміння складної сукупності ідеологічних, соціальних, культурних складників, що впливають на здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності.

Серед представників науки теорії держави і права виділяється підхід щодо доцільності виокремлення категорії «природного джерела права», що розуміється як складна система взаємозв'язків факторів географічного, кліматичного, біологічного та іншого характеру, що мають вплив на процес реалізації основоположних засад правотворчої діяльності, а отже, має опосередкований вплив на правове регулювання суспільних відносин загалом.

Зокрема, забезпечення реалізації державної політики України із впровадження ідеї євроінтеграції має відбуватися в умовах імплементації законодавства країн Європейського Союзу, що, зокрема, спричинило прийняття Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [28; 29], де, зокрема, передбачено таке: ратифікація Угоди про запобігання проявам насильства у сім'ї; забезпечення функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції тощо. Міністерством юстиції України здійснюється моніторинг ефективності реалізації плану імплементації законодавства країн Європейського Союзу, зокрема,

до результатів якого віднесено успішність впровадження положень Національної стратегії прав людини до 2020 року [30].

Загалом необхідно відзначити, що такий підхід швидше є визначенням етимологічної природи джерела права, що не відповідає його формалізованій сутності. Передумови формування джерел права не може бути віднесено до його системи. Як зазначає В. Решота, джерело права є результатом такої правотворчості, а не його причиною, фактором її формування [31, с. 106].

В основу філософського підходу до визначення категорії «джерело права» покладається врахування ідеї унікальності історико-культурних передумов формування правової системи у певних реаліях відповідної держави, що своїм результатом має створення певної системи права, при цьому джерелом права стає «спосіб вираження (оформлення) і закріплення норми права як ідей про обов'язковість чи допустимість в об'єктивній дійсності чи як те, де розміщується норма права», тобто це спосіб позитивного закріплення норми права, при цьому закони та інші акти є вторинними джерелами права за умови визначеності первинності природного права. Заслуговує на увагу підхід, запропонований у наукових розробках Н.Ю. Задираки, яка обґрунтовує доцільність визначення джерела права за допомогою застосування таких підходів: ідеологічний, матеріальний, соціальний та формально-юридичний. У ідеологічному вимірі вченою під джерелом права розуміються керівні ідеї, що є базисом до встановлення пріоритетних засад функціонування суспільства, визначають векторність діяльності держави та відносин між людьми. Матеріальний підхід до розуміння джерела права дозволяє враховувати матеріальні умови людської життєдіяльності, що є основою для виявлення та застосування юридичних норм. Врахування соціального підходу дозволяє визначити джерело права як сукупність економічних, політичних, демографічних, духовних та інших обставин суспільного розвитку, свідомості та волі народу України (що на них ґрунтуються), які визначають зміст нормотворчої діяльності публічної адміністрації зі встановлення загальнообов'язкових правил поведінки. Найбільш вживаний формально-юридичний підхід до встановлення природи категорії «джерело права» визначає його як спосіб зовнішнього вираження правових норм [32, с. 15–16]. Представники галузевих наук відзначають доцільність розуміння джерела права з врахуванням формально-юридичного підходу. Так, під джерелом адміністративного права більшість вчених розуміють зовнішні форми відображення адміністративно-правових норм, закріплені в Конституції України, законодавчих актах, урядових постановках, рішеннях державних адміністрацій та інших нормативних актах державних органів. Особливість джерел права втілюється у встановленні спрямованості норм, їхнього змісту, юридичної сили та сфери поширення [33, с. 45].

Досвід зарубіжних країн (Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччини) у галузевому регулюванні суспільних відносин зумовлює необ-

хідність віднесення до системи джерел службового права конституції, законів, підзаконних актів, рішень судів (адміністративних судів, загальних судів, Європейського Суду з прав людини), а також актів органів публічної адміністрації [34].

І, нарешті, В. Костюк досліджує проблематику джерел права публічної служби із вказівкою на доцільність кодифікації відповідного законодавства та прийняття Кодексу про публічну службу як «результату консолідації зусиль уповноважених інститутів публічної влади, правничих шкіл, шкіл публічної служби, експертів тощо» [35, с. 23].

Вищезазначені міркування дозволяють зробити проміжний висновок про наявність взаємозв'язків та певну залежність наявної системи джерел права від характеристик та особливостей структури правової системи держави. Досліджуючи категорію «правової системи держави», П.М. Рабінович зазначає, що до її структури входять: 1) різні правові акти (юридичні норми з їх зовнішніми джерелами, об'єктивовані акти тлумачення та акти застосування цих норм), а також діяльність відповідних суб'єктів зі створення, зміни чи припинення таких актів; 2) різні види правосвідомості та форми (засоби) її виявлення; 3) стан законності (соціальний режим відповідності фізичної діяльності суб'єктів приписам законів)» [36, с. 194].

Як узагальнюючий висновок вченим підкреслюється, що правовою системою є складна сукупність «всіх юридичних явищ, які існують у певній державі чи в групі держав» [36, с. 194].

Заслуговує на увагу запропонований авторським колективом Великої української юридичної енциклопедії підхід до визначення структури правової системи, до якої віднесено право «як її головний елемент», а також «джерела права, правові установи, юридичну практику правореалізацію та правозастосування, права, свободи та обов'язки громадян, правовідносини, правосвідомість, правову культуру, законність, правопорядок тощо» [37, с. 500].

Висновки. Отже, в межах функціонування правової системи держави чи сукупності держав [37, с. 500] виділяється інституційний складник (встановлює особливості правосуб'єктності учасників суспільних відносин); нормативний складник (відображає внутрішній зміст систем у вигляді норм права, принципів права, джерел права); ідеологічний складник (праворозуміння людини, правосвідомість, правова культура, правова наука, правова традиція певного суспільства); функціональний складник (правотворчість, правореалізація, правозастосування, правовідносини, судово та інша юридична практика); результативний складник (відображає ефективність правового регулювання суспільних відносин, досягнення балансу публічних та приватних інтересів).

З урахуванням зазначеного вважаємо, що правила етичної поведінки публічних службовців як джерела службового права можна визначити як формалізовані правові акти, що визначають правила етичної поведінки публічних службовців під час виконання ними посадових обов'язків, використання служ-

бового становища, публічного майна, інформації, взаємодії з громадськістю, здійснення контролю за їх діяльністю та за наявності підстав притягнення до відповідальності.

Наведена інформація свідчить про необхідність подальшого наукового пошуку щодо визначення правової сутності кодексів етичної поведінки публічних службовців як джерел службового права, їх структури та вироблення єдиних стандартів відображення

етичних правил поведінки різних категорій публічних службовців у нормативно-правових актах.

Таким чином, система джерел службового права, по суті, є зовнішньою формою виразу права, тобто його джерелом у вузькому розумінні, тоді як у широкому розумінні джерелом права є багатоглибке розуміння складної сукупності ідеологічних, соціальних, культурних складників, що впливають на здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні : організаційно-правові засади : монографія. Харків : Право, 2007. 304 с.
2. Аніщенко Т.С. Право публічної служби у системі адміністративного права України : автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.07. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2015. 15 с.
3. Костюк В. Концепції права на публічну службу у контексті сьогодення : науково-теоретичний аспект. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 18–25.
4. Коломоєць Т.О. Службове право – це самостійна галузь права чи елементи системи адміністративного права? Питання адміністративного права. Кн. 2 / [відп. за вип. Н. Б. Писаренко]. Харків : ООО «Оберіг», 2018. С. 131–140.
5. Коломоєць Т.О. Службове право як невід’ємний складник професійного навчання публічних службовців. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences : the experience of Ukraine and the Republic of Poland : Collective monograph*. Lublin : Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2018. P. 149–166.
6. Припутень Д.С. Примус у службовому праві : теорія, досвід та практика реалізації : дис. ... д.ю.н. 12.00.07. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 505 с.
7. Припутень Д.С. Європейські та міжнародні стандарти захисту прав службовців як гарантія правомірності застосування заходів примусу, пов’язаних з юридичною відповідальністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 51–55. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2018/34.pdf
8. Голяк Л.В. Порівняльне правознавство : курс лекцій / Л.В. Голяк, А.С. Мацко, О.В. Тюріна. Київ : МАУП, 2004. 200 с.
9. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. Ф. Скакун [пер. з рос.]. Харків : Консум, 2001. 656 с.
10. Керимов Д.А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
11. Михайловській І.В. Очерки філософії права. у 2 т. Т. 1 Томськ : Товарищество «Печатня С. П. Яковлева», 1914. 604 с.
12. Кечекьян С.Ф. О понятии источника права. Учёные записки МГУ. Вып. 116. Кн. 2. Москва, 1946. 134 с.
13. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. Москва : Мир и Образование, Оникс, 2011. 736 с.
14. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971.
15. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English / A. S. Hornby ; 6th ed. ; edited by S. Wehmeier. Oxford : Oxford university press, 2004. 1540 p.
16. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб. : Лань, 2000. 608 с. (Серия «Мир культуры, истории и философии»).
17. Константи́й О.В. Джерела адміністративного права України : монографія. Київ : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. 120 с.
18. Марченко М.М. Источники права : учеб. пособ. Москва : ТК Велби, Проспект, 2008. 760 с.
19. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бергель ; под. общ. ред. В.И. Даниленко ; пер. с фр. Москва : NOTA BENE, 2000. 576 с.
20. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
21. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 36 с.
22. Корольова Ю.В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 10-13.
23. Онищенко Н. М. Форма права. *Юридична енциклопедія*. В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 6 : Т – Я. 2004. 768 с.
24. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
25. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
26. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6: Т-Я. 2004. 768 с. іл.
27. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Укладачі : Л.Р. Наливайко, М.В. Беляєва. Київ : Хай-Тек Пресс, 2013. 342 с.
28. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. *Офіційний вісник України*. 2018. № 24. Ст. 852.
29. План заходів з імплементації Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/eurointegration/plan_zahodiv.
30. Реалізація Національної стратегії прав людини до 2020 року. Пульс Угоди: моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди. URL: <http://pulse.eu-ua.org/ua/streams/human-rights-justice-and-anticorruption/2020-substream3-87>.
31. Решота В. Основні підходи до визначення поняття «джерело адміністративного права». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 100–108.

32. Задирака Н.Ю. Сутність джерел права у сфері правової охорони публічного майна. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1(15). С. 13–22.
33. Адміністративне право України : підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
34. Система державного управління Федеративної Республіки Німеччина: досвід для України / авт.-упоряд. : Ю.В. Ковбасюк, С.В. Загороднюк, П.І. Крайнік ; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2010. 76 с.
35. Костюк В. Концепція права на публічну службу у контексті сьогодення : науково-теоретичний аспект. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 18–25.
36. Рабинович П.М. Основы общей теории права и государства : учебное пособие. изд. 7-е, с изм. Харьков : Консум, 2005. 317 с.
37. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О.В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. правових наук ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. 932 с.